

על אחדות לאומית¹

מאת

אהרן ברק

אישי הנשיא, אדוני שר המשפטים, שופטות ושופטים יקרים, משפחות יקרות, מורי ורבותי,

מבקש אני להעיר היום על האחדות הלאומית. עושה אני זאת לזכרו של זבולון המר. אחדות האומה - ובעיקר אחדות בין חילוניים ודתיים - עמדה בראש דאגתו. דומה בעיני שדברי היום, קרובים היו לליבו החם.

אחדות מוסדית וערכית

מצטרפים אתם היום, שופטים ושופטות, למדינה מיוחדת במינה. מדינה שהוקמה לאחר שואה שלא היתה כמותה; מדינה הנלחמת על נפשה, מיום היווסדה; מדינה המהווה בית לאומי לכל פזורי העם היהודי; מדינה היוצרת ערכי תרבות, אמנות ומדע; מדינה המעניקה שיוויון זכויות למיעוטים שבה; מדינה השומרת על ציביונה הדמוקרטי בתנאים קשים.

יכולתנו לשמור על קיומנו הלאומי ועל הישגינו בחמישים שנות קיומנו במדינה מותנית באחדותנו. אין זו אחדות רעיונית; אין זו אחדות באמונה. בכל אלה שונים אנו זה מזה, וכוחנו בשונות זו. האחדות הנדרשת הינה אחדות

¹ דברים (ביום 22.1.1998) בטקס השבעת שופטים בבית הנשיא.

בהכרה שאין לנו מסגרת לאומית אחרת; זו אחדות בתפיסה, כי המסגרת המדינית היחידה בה נוכל לחיות יחד את חיינו הלאומיים היא המסגרת הדמוקרטית. זו אחדות בהבנה, כי גם אם איננו מסכימים להכרעות המתקבלות על ידי הרשויות השלטוניות שלנו, אנו מסכימים לכללי המשחק על פיהם מתקבלות ההכרעות הללו; זו אותה אחדות המאפשרת לכל אחד מאיתנו לומר: "אינני מסכים לדעות זולתי, אך אגן על זכותו להשמיע אותן".

אחדות זו מחייבת, בתחום המוסדי, הכרה בלגיטימיות הפעילות השלטונית של רשויות השלטון; זו הכרה בלגיטימיות של הנשיא כרשות המבטאת את האחדות הלאומית שלנו; זו הכרה בלגיטימיות של הכנסת כרשות המחוקקת שלנו; זו הכרה בלגיטימיות של הממשלה כרשות המבצעת שלנו; זו הכרה בלגיטימיות של בתי המשפט ובתי הדין כרשות השופטת שלנו.

אחדות זו מחייבת, בתחום הערכי, הכרה בפלורליזם רעיוני. היא מבוססת על פשרה וסובלנות; היא מותנית בהכרה, כי ערך מרכזי, השומר על אחדותנו, הינו הסובלנות. הסובלנות היא הכוח המאחד המאפשר חיים משותפים בדמוקרטיה פלורליסטית. לא נוכל לחיות על פי תפיסותינו, אם לא נהיה רגישים לתפיסות הזולת.

הקרע באחדות

לצערי הרב, אחדות מוסדית וערכית זו הולכת ונפרמת לנגד עינינו. מתרבות הטענות בדבר אי הלגיטימיות המוסדית של פעולות הרשויות השלטוניות, כגון הממשלה ("אין לכם מנדט") או בתי המשפט ("אתם ערכאות של גויים"). אך מעל לכל, גדול הקרע בתחום הערכי. ביטוי מובהק לקרע זה הוא בתחום יחסי הדת והמדינה. במקום פשרה וסינתזה בין דת למדינה, בין ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית לבין ערכיה כמדינה דמוקרטית, אנו מגדילים את הפער

בין דת למדינה, בין ערכינו כמדינה יהודית, לבין ערכינו כמדינה דמוקרטית. קרע זה הוא בנפשנו: עלינו לעשות הכל כדי לאחותו. הדבר אפשרי. אפשר לעצור את ההתדרדרות; אפשר לעצור את הקרע ההולך ומתרחב; אפשר למצוא פשרה לאומית בענייני דת ומדינה. זו פשרה אשר לא תהא מבוססת על הפרדה ופירוד בין דתיים וחילוניים, תוך בידוד המיעוט הדתי; זו פשרה השואפת לקירוב והבנה בין דתיים וחילוניים, תוך שיתוף המיעוט הדתי בחיי האומה. דומה שזו הפשרה אשר אל עיקריה שאף זבולון המר זכרונו לברכה.

הפשרה הלאומית - הפשרה של אריאל

מהם יסודותיה של הפשרה הלאומית? בעניין זה מבקש אני לחזור על רעיונותיו של פרופ' אריאל רוזן-צבי ז"ל; פרופסור למשפט, הנטוע בעולמה של היהדות ובעולמה של הדמוקרטיה, ידיד קרוב לזבולון המר. הפשרה של אריאל מבוססת על חמש הנחות:

ראשית, כל ציבור נשאר באמונתו הבסיסית, מבלי שהוא מתחייב לוותר עליה. הציבור הדתי אינו מתבקש לוותר על התפיסה, כי המקור העליון של כל סמכות נורמטיבית הוא בציווי אלוהי. הציבור החילוני אינו מתבקש לוותר על התפיסה, כי המקור העליון של כל סמכות הוא האוטונומיה של רצון האדם. כל ציבור יישאר באמונתו שלו, תוך הסכמה להסדרים פרגמטיים. במסגרת הסדרים פרגמטיים אלה תבוא הסכמה על חוקה, אשר תעגן את ההסכמה הלאומית אליה הגיעה החברה הישראלית, ותמנע שינוי ההסכמה אלא ברוב מיוחס.

שנית, כל הסכמה לאומית מחייבת פשרה לאומית. אין לצפות לווייתורים של צד אחד בלבד. בהקשר זה צריך כל צד להיות מודע לכך שלא רק הוא מוותר, אלא גם הצד השני מוותר: צריכה להיות מודעות לקשיים של הצד השני ולפרובלמטיקה הקשה בה הוא נתון. קשיים אלה הם של הציבור הדתי, אשר חי בחברה חילונית, וחייב להתמודד עימה במסגרת תפיסתו ההלכתית. קשיים אלה הם

של הציבור החילוני, אשר צריך לוותר על עמדות שהן בסיס לתפיסתו החברתית. אכן, בפשרה לאומית כל צד מוותר.

שלישית, נקודת המוצא לכל פשרה לאומית היא חופש הדת וחופש מדת. חופש הדת משמעותו החופש של כל אדם לאמונה דתית ולפולחן דתי, על פי תפיסתו שלו. חופש מדת משמעותו שלילת כפיה דתית. עם זאת, שני חופשים אלה אינם מוחלטים. כבכל חופש אחר, ניתן לפגוע גם בהם, ובלבד שהפגיעה תואמת את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שהיא לתכלית ראויה ושהיא פוגעת בחופש הדת ובחופש מדת במידה שאינה מעבר לנדרש.

רביעית, ההתחשבות ברגשות האדם הדתי והחילוני, כעילה לפגיעה בזכויות אדם, תוכר ברמה חוקתית. על כן, ניתן יהיה בנסיבות מסויימות להגביל את חופש התנועה או חופש הביטוי כדי למנוע פגיעה קשה וקרובה לוודאי ברגשות האדם הדתי או ברגשות האדם החילוני. כמובן, כל פגיעה צריכה לקיים את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, היא צריכה להיות לתכלית ראויה ולא מעבר למידה הדרושה.

לבסוף, הפשרה הלאומית מתבססת על שלילת ההפרדה בין דת ומדינה. שלילה כזו מקובלת היא במספר מדינות דמוקרטיות, כגון קנדה ואנגליה. על כן תוכר תמיכת המדינה - על בסיס של שיוויון - בגופים דתיים ומתן שירותי דת לכל הדתות על ידי המדינה.

האם מוכנה החברה הישראלית לפשרות הכואבות הללו? האם מוכן הציבור החילוני לפשרת אריאל? המוכן הציבור החילוני להמשיך בתפיסה, כי אין לקיים בישראל הפרדת הדת מהמדינה כמקובל בארצות הברית? האם מוכן הציבור החילוני לאמץ את העמדה, לפיה מוכר כוחה של המדינה לתמוך במוסדות דת ובהענקת שירותים דתיים או בחינוך דתי? האם מקבל הציבור החילוני את הגישה, כי ניתן לפגוע בזכויות האדם שלו למען התחשבות באינטרסים של הציבור הדתי

ובצרכיו, לשמירה על אורח חייו ולקיום מצוות דינו, תוך איזון אינטרסים ראוי עם צורכי שאר הציבור? האם מוכן הציבור החילוני להתחשב בקשיים הרבים שהציבור הדתי עומד בפניהם, שעה שהוא צריך לחיות במדינה, שבה רוב יהודי שאינו מתנהג על פי ההלכה?

אך, האם מוכן הציבור הדתי לפשרה? האם מוכן הציבור הדתי להפנים את ההכרה, שכמיעוט זקוק הוא יותר מהחילוניים להגנה חוקתית על חופש הפרט והמצפון שלו? האם יהא מוכן הציבור הדתי לצמצם, לגבי העתיד, את החקיקה הדתית הפוגעת בזכויות אדם מטעמים שבדת, במקום שפגיעה זו אינה עולה בקנה אחד עם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית ובמקום שפגיעה זו אינה לתכלית ראויה והיא מעבר למידה הדרושה? המוכן הציבור הדתי לפשרות המבוססות על איזון בין ערכים ואינטרסים, גם אם פשרות אלה כואבות הן? האם הציבור הדתי, המצפה לסובלנות של הציבור החילוני כלפיו, מוכן לגלות גם סובלנות כלפי הציבור החילוני? האם הציבור הדתי מוכן להכיר בכך, כי פשרה כואבת לא רק לו, אלא גם לציבור החילוני?

משוכנע אני, כי ניתן לבנות גשר - ולו גשר צר מאוד - בין דת ומדינה, בין דתי לחילוני, במדינת ישראל. מיצויו של גשר זה אינו אך בפשרת אריאל. תתכנה פשרות אחרות. מה שנדרש, הוא רצון טוב; מה שנדרש, הוא הכרה, כי המאבק אינו בין הכל או לא כלום; מה שנדרש, הוא נכונות לפשרה כואבת. פשרה זו - חיונית היא למפעל אשר בנינו בארץ הזאת; היא חיונית להמשך קיומנו במדינה הזאת.

כשופטים, כוחנו מוגבל. אמת, לכל בעיה יש פתרון משפטי. אך הפתרון המשפטי אינו הפתרון הראוי לכל בעיה. לא כל בעיה שניתן לפתור אותה בבית המשפט, ראוי לפתור אותה בבית המשפט. הפתרון ליחסי דת ומדינה ואיחוי הקרע הלאומי מחייב פשרה לאומית. שופטים אינם יכולים לחולל פשרה זו. את תרומתנו שלנו אנו תורמים, בפסקי הדין שלנו; את חלקנו אנו נותנים בגישתנו

החוקתית המבוססת על איזון בין ערכים מתחרים; על האיזון בין כוחו של הרוב לבין זכותו של המיעוט; על התפיסה כי זכויות האדם אינן מוחלטות אלא יחסיות; כי מותר לפגוע בהן לתכלית ראויה ולא מעבר לנדרש; כי דמוקרטיה היא סובלנות, לרבות הסובלנות כלפי חסר הסובלנות.

כל אלה הם תנאים הכרחיים, אך לא מספיקים, לפשרה לאומית. זו, דורשת את כוחות הנפש של האומה כולה; זו, מחייבת אהבה לזולת ולא שנאה אליו; זו, מצריכה התקרבות והבנה ולא התרחקות והתנכרות.

בהשקיפי על התהליכים העוברים על החברה הישראלית, לבי מלא דאגה. עם זאת, הוא גם מלא תקווה. אנו עם קטן ונבוך; יש לנו היסטוריה ארוכה ממנה ניתן ללמוד על העתיד. ומעל לכל, יש בנו אהבת אהים; יש בנו נכונות להקרבה ולסבל; אין כמונו להתלכד בשעות סכנה וזעם; אין כמונו לראות עצמנו כעם אחד כאשר אנו מותקפים מבחוץ. מה שנדרש מאיתנו הוא למצות כוחות אלה המצויים בנו כאשר הסכנה אינה מבחוץ אלא מבפנים; מה שמתבקש מאיתנו, היא אחדות - אחדות לא כלפי חוץ אלא כלפי פנים; אחדות - לא כלפי אויבינו, אלא כלפי עצמנו.

הנעמוד בכך?